

УДК 341.48 (411:470+571)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.13>

СТАНОВИЩЕ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ ТА ЗАХИСТ ЇХ ПРАВ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Гелемей Ю.М.,

*аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

ORCID: 0009-0008-0869-9713

Гелемей Ю.М. Становище військовополонених в сучасній російсько-українській війні та захист їх прав Організацією Об'єднаних націй.

В статті автор досліджує вагому проблему правового регулювання статусу військовополонених в контексті сучасного міжнародного гуманітарного права. .

Констатовано, що міжнародні норми репрезентують цілим спектром спеціалізованих загальних, універсальних стандартів, зокрема у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими, Міжнародному пакті про громадянські і політичні, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Вказано, що пори існування досить широкого спектру прав військовополонених, що визначені нормами міжнародного та міжнародного гуманітарного права дієвість стандартів залишається суперечливою.

Узагальнено, що авторами позиціоновано значним позитивним чинником те, що в світовому масштабі існують узгоджені стандарти унормування суспільних відносин під час війни, однак відсутність дієвої системи відповідальності за їх невиконання спричиняють колапс, нікчемність та недієвість норм, їх декларативність та негарантованість.

Моніторингові звіти ООН щодо ситуації в Україні вказують на неймовірні, особливо негуманні дії з боку як російської влади так і суспільства щодо військовополонених, що особливо вагомо підкреслити, оскільки міжнародні стандарти чітко визначають, що вся відповідальність за утримання та ставлення до військовополонених лежить не на приватних особах, окремих громадянах, війнах супротивника, а на державі, зокрема стаття 12 Третьої Женевської конвенції.

Основний захист військовополонених мав би відбуватися під егідою ООН, як первинної, світової інституції, що уповноважена забезпечувати мир, безпеку та права людини. Міжнародна спільнота, в тому числі інституції ООН на найвищому рівні закликає державу-агресору до гуманного ставлення, а також застосування інституту обміну військовополонених. Проте становище військовополонених українських військових та цивільних характеризується тотальним порушенням прав людини. Катування, приниження, насильство, позбавлення доступу до первинних потреб таких як їжа та сон характеризують поведінку держави-агресорки. Констатовано неефективність функціонування органів на основі ООН та відсутність в них ефективних засобів впливу на державу, що утримує полонених.

Ключові слова: військовополонені, захист, міжнародне гуманітарне право, ООН, моніторингові звіти, правове становище, право на життя, катування.

Gelemey Yu.M. The status of prisoners of war in the modern russian-ukrainian war and the protection of their rights by the United Nations.

In the article, the author explores the important problem of legal regulation of the status of prisoners of war in the context of modern international humanitarian law. .

It is stated that international norms are represented by a whole range of specialized general, universal standards, in particular in the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, and the Rome Statute of the International Criminal

Court. It is indicated that despite the existence of a fairly wide range of rights of prisoners of war, which are determined by the norms of international and international humanitarian law, the effectiveness of the standards remains controversial.

It is summarized that the authors position as a significant positive factor the fact that there are agreed standards for regulating social relations during wartime on a global scale, however, the absence of an effective system of responsibility for their failure to comply causes the collapse, nullity and ineffectiveness of the norms, their declarative nature and lack of guarantees.

UN monitoring reports on the situation in Ukraine indicate incredible, especially inhumane actions by both the Russian authorities and society towards prisoners of war, which is especially important to emphasize, since international standards clearly determine that all responsibility for the maintenance and treatment of prisoners of war lies not with private individuals, individual citizens, enemy soldiers, but with the state, in particular Article 12 of the Third Geneva Convention.

The main protection of prisoners of war should take place under the auspices of the UN, as the primary, world institution authorized to ensure peace, security and human rights. The international community, including UN institutions at the highest level, calls on the aggressor state to treat it humanely, as well as to apply the institution of prisoner of war exchange. However, the situation of Ukrainian military and civilian prisoners of war is characterized by a total violation of human rights. Torture, humiliation, violence, deprivation of access to basic needs such as food and sleep characterize the behavior of the aggressor state. The ineffectiveness of the UN-based bodies and the lack of effective means of influencing the state holding the prisoners have been noted.

Key words: prisoners of war, protection, international humanitarian law, UN, monitoring reports, legal status, right to life, torture.

Постановка проблеми. Міжнародне гуманітарне право вважається гуманним досягненням розвитку права цивілізованих народів. Воно спрямоване на урегулювання відносин в умовах воєнних дій, таким чином формує ціннісні підходи унормування суспільних відносин в екстраординарний період жорстокості та насильства.

Л. Клег звертає увагу на те, що перші Женевські конвенції були підписані ще в 1864 році, і ця початкова спроба втягнути людство у війну з того часу переросла в мережу міжнародних конвенцій та звичаєвих правил, які включають багато груп, що мають бути захищені під час та після збройних конфліктів. Науковець також звертає увагу, що національні та міжнародні системи, включаючи практичні інструменти, доступні через Міжнародний комітет Червоного Хреста вже існують або можуть бути посилені [1]. Тобто існують міжнародні гарантії захисту цих груп.

Звернувшись до аналізу практики захисту такої групи суб'єктів міжнародного права як військовополонені в умовах сучасної російсько-української війни доречно розглянути дотримання визначених стандартів міжнародного гуманітарного права та дієвість міжнародних інститутів, що спрямовують свою діяльність на захист військовополонених.

Стан дослідження проблематики. Попри те, що українське суспільство доволі активно обговорює питання статусу військовополонених це питання не є широко опрацьоване міжнародною спільнотою. Окремі аспекти піднімалися О. Сосніною, А. Галай, І Жаровською, Н. Ортинською, проте загалом проблематика потребує додаткового наукового аналізу. Окрім того фахівці в галузі міжнародного права акцентували увагу на проблематиці, проте опосередковано, здебільшого в контексті аналізу норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема сюди слід віднести праці М. Сірант, Олійник Я. та інші.

Метою статті є проведення аналізу соціального становища полонених в російсько-українській війні та вказати на можливі аспекти їх захисту під егідою інституцій ООН.

Виклад основних положень. Міжнародні стандарти та гарантії прав людини є основою суспільного розвитку цивілізованих народів. Первинно саме для цього створювалася ООН як основа утвердження миру та справедливості по всьому світу. Верховний комісар ООК вказує, що «Організація Об'єднаних Націй створювалася для того, щоб покласти край війнам, знову утвердити віру в основні права людини, сприяти справедливості та дотриманню міжнародного права» [2, с. 4].

Міжнародні норми репрезентовано цілим спектром спеціалізованих загальних, універсальних стандартів.

Статті 13, 17 і 87 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими [3], що прийнята після Другої світової війни (Третя Женевська конвенція) категорично забороняє катування

та жорстоке поводження, визначаючи це порушенням міжнародного та міжнародного гуманітарного права. Також про належне людське поводження та заборону катувань унормовано у ст. 7 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання («Конвенція проти катувань»). Документи вказують, що жодних винятків, відступів чи виправдань не допускається. Визнані правові стандарти також вимагають поваги до життя, благополуччя і гідності осіб, а також гуманного поводження з тими, хто перебуває у руках воюючих сторін.

Ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права вказує на цінність життя кожної людини: «ніхто не може свавільно бути позбавлений життя», така метааксіологічна цінність визначається через невід'ємне право кожної людини на життя. В свою чергу ст. 7 дублює міжнародні стандарти в сфері унормування заборони катувань: «Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню». Також вказаний документ містить предметно вимогу щодо осіб які позбавлені волі, до цієї категорії слід віднести й військовополонених. Ст. 10 Пакту визначає право такої групи осіб на гуманне поводження, включаючи дотримання та забезпечення права на повагу людської гідності [4].

Також додамо, що катування та жорстоке поводження з військовополоненими є воєнними злочинами згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

Попри те що вказані норми існують вже більше ніж пів століття, все ж дієвість стандартів залишається суперечливою. Науковці вказують що норми є нечинними через їх часові межі, зокрема А.Галай вказує, що «після ухвалення вищезгаданої конвенції пройшло вже 75 років, певні її норми на сьогодні є застарілими або неактуальними» [5]. Безумовно так, проте це не є первинною проблемою для норм міжнародного гуманітарного права. Відсутність механізмів гарантування – ось основна проблема.

Позитивом сприймаємо те, що в світовому масштабі існують узгоджені стандарти унормування суспільних відносин під час війни, однак відсутність дієвої системи відповідальності за їх невиконання спричиняють колапс, нікчемність та недієвість норм, їх декларативність та негарантованість.

В наукових джерелах відображається реальний стан забезпечення належного правового статусу цивільних осіб, комбатантів, військовополонених та інших груп учасників збройного конфлікту. Науковці стверджують, що «майже у всіх регіонах, де відбуваються збройні конфлікти, порушуються закони та використовуються заборонені засоби та методи ведення війни, пов'язані з порушенням принципів розмежування, пропорційності, що допускаються в процесі артилерійських ракетних обстрілів та авіаційних атак ракетами та бомбами, вербуванням, навчанням, фінансуванням та/або використанням найманців у військовій діяльності, руйнуванням населених пунктів, втратами у формі навмисних вбивств з мотивів ненависті або політичної, ідеологічної, расової, національної, релігійної ворожнечі, тортурами, серед інших нелюдських форм поведінки та жахливих звірств, які за своїм характером та ступенем жорстокості не можуть залишатися безкарними та є воєнними злочинами та злочинами проти людяності» [6].

Моніторингові звіти ООН щодо ситуації в Україні вказують на неймовірні, особливо негуманні дії з боку як російської влади так і суспільства щодо військовополонених. Це особливо вагомо підкреслити, оскільки міжнародні стандарти чітко визначають, що вся відповідальність за утримання та ставлення до військовополонених лежить не на приватних особах, окремих громадянах, воїнах супротивника, а на державі. Відповідальність за поводження з військовополоненими та захищеними особами лежить на державі, яка їх утримує, незалежно від індивідуальної відповідальності. Ст 12 Третьої Женевської конвенції вказує, що «військовополонені перебувають у руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон. Незалежно від відповідальності, яку можуть нести окремі особи, держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими» [3].

Міжнародна спільнота на найвищому рівні закликає державу-агресору до гуманного ставлення, а також застосування інституту обміну військовополонених. Верховний комісар ООН Фолькер Тюрк закликає до негайного звільнення українських цивільних осіб, які утримуються в Росії [2].

В звіті ООН вказано, що у 2024 року Управління Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ) зафіксувало значне збільшення кількості достовірних заяв про втрати українських військовослужбовців, захоплених російськими збройними силами, серед яких щонайменше 62 особи у 19 інцидентах. Управління отримало та проаналізувало відео- та фотоматеріали, що демонструють

страсти або тіла загиблих, а також дані збираються шляхом проведення детальних інтерв'ю зі свідками. Наприклад, на відео одного інциденту видно, як четверо російських військовослужбовців шикуються та стріляють з автоматичних гвинтівок у неозброєних українських військовослужбовців, тіла яких потім падають на землю. Також підтвердження знайшло інциденти страсти 11 українських військовополонених, що відбулися в 2023 році. Управління підтвердило страту 68 українських військовополонених та військовослужбовців, виведених з ладу (всі чоловіки), російськими збройними силами у 2022 році [7]. Глава Чеченської Республіки видав наказ чеченським військовим командирам російських збройних сил не брати полонених, а радше «знищувати» [8].

Жорстоке катування та калічення – це звична річ в таборах утримання військовополонених. Опитувані полонені розповіли про жорстокі побиття, застосування електрошоку, сексуальне насильство, удушення, тривале утримання в стресових позах, примус до надмірних фізичних вправ, позбавлення сну, імітацію страсти, погрози насильством і приниження [9].

Також безупинно зазначає міжнародна спільнота про скоєння військових злочинів у місцях утримання українським полонених, що відбуваються з боку органів державної влади країни-агресорки. Військовополонені зазначали, що таке жорстоке поводження відбувалося під час допитів, проведених Федеральною службою безпеки, російськими збройними силами, Федеральною службою виконання покарань Росії, а також, меншою мірою, Слідчим комітетом Російської Федерації та прокуратурою.

Крім того держава-агресорка застосовує нелегітимний інститут судового провадження проти військовополонених, що підтверджується численних порушень права військовополонених на справедливий суд [7]. Систематичного та широкого застосування катувань до українських військовополонених, підтверджено переслідування щонайменше 10 жінок-військовополонених відповідно до національного законодавства про боротьбу з тероризмом (уряд визнав полк «Азов» та батальйон «Айдар» Збройних сил України терористичними організаціями та вважає всіх їхніх членів такими, що займаються тероризмом) за їхню належність до певних військових частин, що видається несумісним з їхнім імунітетом комбатантів від судового переслідування лише за участь у бойових діях або законних діях війни.

Становище військовополонених в російському полоні демонструє нелюдське ставлення, порушення фундаментальних прав людини, що здійснюється органами публічної влади держави-агресорки. Норми міжнародного гуманітарного права мають нікчемний характер, оскільки не діють на території цієї воюючої держави.

Захист прав військовополонених на міжнародному рівні проголошено в багатьох документах, більше того ООН, Комітет Червоного Хреста, дипломатичні місії та інші мали б мати повноваження щодо вирішення проблем у цій сфері. Проте знову ж таки міжнародне гуманітарне право залишається «мертвим» у цьому напрямку, першочергово через супротив держави-агресорки допуску міжнародних органів та організацій до полонених. Моніторинг за станом їх утримання не допускається.

ООН як глобальна, авторитетна міжнародна організація володіє потенціалом політичного тиску, моніторингових місій та в її структурі працюють багато інституцій, що мають мандат аналізу стану дотримання прав людини, а саме військовополонених. Окремо ООН не акцентувала в своїх документах проблеми статусу військовополонених у російсько-українській війні, але звертала увагу на порушення їх прав аналізують ситуацію в Україні загалом. Зокрема серед останніх 24 лютого 2025 року в двох резолюціях «Сприяння всеохоплюючому, справедливому та міцному миру в Україні» ООН акцентує увагу на статусі цих осіб та «знову закликає до повного обміну військовополоненими» [10].

Також Управління військового комісара ООН з прав людини предметніше моніторить ситуацію в цій сфері та закликає негайно припинити та публічно засудити позасудові страсти, тортури, сексуальне насильство та жорстоке поводження щодо військовополонених та цивільних осіб, затриманих під вартою, а також припинити всі незаконні дії, пов'язані з утриманням під вартою. Акцентовано також увагу на відсутності доступу міжнародної спільноти за становищем військовополонених. Управління звертає увагу на потребі надання незалежним спостерігачам, регулярний, безперешкодний та конфіденційний доступ до всіх місць, де утримуються українські військовополонені та цивільні особи, затримані під вартою [2, с.8].

Висновок. Становище військовополонених характеризується незахищеністю, порушенням прав людини у тому числі таких основних як право на життя та право на здоров'я. Катування,

припинення, насильство, позбавлення доступу до первинних потреб таких як їжа та сон характеризують поведінку держави-агресорки щодо військовополонених та цивільного населення, які перебувають у російському полоні. Констатовано неефективність функціонування органів на основі ООН та відсутність в них ефективних засобів впливу на державу, що утримує полонених.

Загалом доречно констатувати необхідність переформатування органів міжнародної співпраці, у тому числі ООН та світовий механізм захисту прав людини, забезпеченню я миру та безпеки, оскільки на прикладі українсько-російської війни ми можемо констатувати недієвість усталених структур та механізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Clegg L. The International Committee of the Red Cross and the protection of world war dead. *Forensic Science International*, 2021. № 319, 110648.
2. Тюрк Ф. Верховний комісар ООН з прав людини. 59-та сесія Ради з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/ru/statements-and-speeches/2025/06/hc-turk-updates-human-rights-council-we-need-strongest-possible>.
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: міжнародний документ ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_153.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права Організація Об'єднаних Націй: міжнародний документ ООН від 16.12.1966. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
5. Halai A., Sikun A. Analysis of the labor compensation of prisoners of war in Ukraine. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2024. № 2 (22). С. 101–111.
6. International Aspects of the Protection of Victims' Rights in the Conditions of Armed Conflict in Ukraine. Sosnina O., Mykytiv O., Holovach A.. *Cuestiones Politicas*. 2021. Volume39. Issue71. P. 433–457.
7. Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 September – 30 November 2024. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/41st-periodic-report-human-rights-situation-ukraine-1-september-30>.
8. Телеграм канал. URL: https://t.me/RKadyrov_95/5204.
9. Поводження з військовополоненими та оновлена інформація щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 червня – 31 серпня 2024 року. Управління Верховного комісара ООН. 1 жовтня 2024 року. <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-11/Ukraine-OHCHR-40th-periodic-report-UA.pdf>.
10. Advancing a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine. Draft Resolution A/ES-11/L.10 2025-02-24. URL: https://www.reddit.com/r/ukraine/comments/1ixs4r7/a_brief_compendium_on_the_two_un_resolutions.